

ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ЕТНІЧНИХ ГРУП ДОНБАСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Аналізується рівень освіти найбільш чисельних етнічних груп Донбаського регіону. Робиться висновок про його достатньо високий рівень та відсутність дискримінації за національною ознакою. Поліпшення потребує україномовна освіта. Кількість навчальних закладів з українською мовою навчання в регіоні не відповідає потребам українського суспільства, його консолідації та розвитку.

Ключові слова: Донбас, освіта, етнічні групи, українська мова, інформаційне суспільство.

Освіта, освіченість завжди високо цінувалися протягом усієї історії людського суспільства. Проте значення освіти, її роль у процесах суспільного розвитку XXI ст. важко переоцінити. Сьогодні конкурентну перевагу на світових ринках мають ті країни, які поставилися до знань, зокрема, до їхнього накопичення як до найважливішого ресурсу, що виявився перспективнішим за інші види ресурсів. Зокрема, американські вчені підраховали величину ВВП, створюваного працівниками, які мали тривалість освіти в 10,5, 12,5 і понад 14 років. З'ясувалося, що саме третя група (з освітою понад 14 років) дає більше половини ВВП. Подібні дослідження проводились і в Росії. Отримані результати виявилися схожими: люди з вищою освітою, які становили 25 % працюючих виробляли 56 % вартості всього національного доходу.

На сучасному етапі суспільного розвитку освіту також тісно пов'язують із станом демократії. Вважається, що забезпечення рівного доступу в отриманні якісної освіти зменшує соціальні відмінності та створює для людини більше шансів посісти гідне

місце в суспільстві. На непересічній ролі освіти у формуванні соціально-економічного статусу індивідів акцентували увагу ще представники теорії «людського капіталу» (Г. Беккер, Я. Мінсер, Т. Шульц), що розвинулась в США у 60-ті рр. минулого століття. Як один із найбільш значимих чинників висхідної соціальної мобільності її досліджували А. Гелсі, К. Дженкс, Дж. Коулмен, М. Ратер. До прихильників популярного нині судження про те, що сучасне постіндустріальне суспільство рухається в напрямі встановлення «монополії знання», котра йде на зміну владі власності і матеріального багатства, й саме професія стає «основним капіталом» (термін П. Бурдьє), можна зарахувати таких відомих західних дослідників, як Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Гоулднер, Р. Міллю та ін.

В Росії питаннями підвищення економічної ефективності системи освіти займається А. Федотов, вивченням її ролі в умовах інформаційного суспільства – Т. Вороніна, значенням в умовах інтенсифікації економіки – Н. Литвинова [1].

На жаль, етнічний вимір освіти населення України періоду незалежності не знайшов достатнього відображення в науковій літературі за винятком праці, підготовленої спільними зусиллями науковців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і фахівців Державного комітету статистики України: «Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти», де проаналізовано освітній рівень найбільш чисельних етносів України в цілому [2, с. 418–420].

Водночас дані, отримані в результаті проведення перепису, дають змогу значно поглибити наукове знання, зокрема, визначити рівень освіти етнічних груп і в регіональному аспекті. Без цього неможливо подолати диспропорції в рівнях освіти населення регіонів країни, вирішити питання демократизації та гармонізації міжнаціональних відносин. Адже, як свідчать дані статистики, якісна освіта – це один з головних факторів фінансової захищеності людини, її високого соціально-економічного статусу. Так, якщо серед осіб з повною вищою освітою частка бідних становить 11 %, осіб із середніми доходами – 35 %, а заможних – 7,5 %, то серед тих, хто має лише повну загальну середню освіту бідних, – 29 %, осіб із середніми доходами – 18 %, а заможних – 2 % [3, с. 420]. Слід підкреслити й істотний вплив високої професійно-освітньої підготовки на збільшення періоду економічної активності. В Ук-

раїні навіть після віку 70 років з вищою освітою працює 3,4 % населення і лише 0,5 % осіб, що її не мають [4, с. 422].

Обрання як об'єкту дослідження освітнього рівня населення Донбаського регіону (включає Донецьку і Луганську області) обумовлено рядом чинників.

Етнополітичні: поліетнічний склад населення, наявність компактних поселень етнічних груп, порівняно висока частка останніх серед мешканців окремих адміністративно-територіальних одиниць – від сіл і селищ до районів і міст.

Економічні: Донбас – найпотужніший за обсягами виробництва і найчисельніший за населенням старопромисловий регіон України, який має значний науково-технічний і виробничий потенціал, що надає йому вирішальної переваги у процесі ринкової трансформації економіки країни та є суттєвим фактором у виробленні та реалізації її державної соціально-економічної політики.

Етнокультурні: характерним для регіону є українсько-російський культурний синтез, що склався на рівні повсякденності. Виникнення цього синтезу обумовлено взаємодією переселенських потоків у процесі заселення його території, що у результаті призвело до наявності домінуючої коаліції українців та росіян стосовно до представників інших етносів.

Проведений на основі результатів першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. аналіз варіації рівнів освіти найбільш чисельніших етнічних груп Донбаського регіону виявив існування між ними певних відмінностей.

Зокрема, частка осіб з повною вищою освітою (ті особи, які закінчили вищий навчальний заклад – академію, інститут, консерваторію, університет та інші, прирівняні до них, вищі навчальні заклади, які надають освітньо-кваліфікаційний рівень: «спеціаліст», «магістр») серед росіян Донецької області становила: 13,1 %, серед греків, українців, білорусів, татар – 12,8 – 11,1 – 10,63 – 9, 2 %, відповідно. Серед росіян Луганської області – 11,52 %, серед білорусів, українців, татар – 10,62 – 10,07 – 8,26 %, відповідно.

Не спостерігалось особливих відмінностей у частці осіб із базовою вищою освітою (особи, що закінчили коледж та інші прирівняні до нього навчальні заклади, які надають освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»). В українців Донецької області вона становила – 0,54 %, росіян – 0,51 %, греків – 0,50 %,

білорусів – 0,33 %, татар – 0,44 %. В українців Луганської області – 0,25 %, росіян – 0,22 %, білорусів – 0,17 %, татар – 0,07 %.

Серед осіб, які мали неповну вищу освіту (ті, хто закінчив технікум, училище або інші, прирівняні до них навчальні заклади, які дають освітньо-кваліфікаційний рівень: «молодший спеціаліст») в Донецькій області росіяни трохи переважали українців, греків, та білорусів (частка осіб названих національностей становила: 21,79 – 20,55 – 20,80, 20,85 %, відповідно). Меншою ця частка була у татар – 18,50 %.

У Луганській області частка осіб з неповною вищою освітою серед українців становила 17,65 %, серед росіян – 18,94 %, білорусів – 19,29 %, татар – 17,08 %.

Модальним для усієї сукупності населення України є рівень повної загальної середньої освіти (віднесено осіб, які закінчили старшу школу: 10 і 11 років навчання). За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у Донецькій області цей рівень освіти мали: 36,40 % татар, 34,55 % росіян, 34,54 % українців, 33,17 % греків, 33,22 % білорусів.

У Луганській області серед українців він становив 38,13 %, росіян 37,32 %, білорусів 37,48 %, татар 37,74 %.

Водночас помітною серед населення регіону лишається й частка малоосвічених осіб. Базову загальну середню освіту (ті, хто закінчив основну школу: восьмирічну в 1963–1989 роках, семирічну до 1961 р. і раніше, 10 класів школи-одинадцятирічки) в Донецькій області мали: 17,91 % білорусів, 17,46 % татар, 17,06 % українців, 15,81 % греків, 15,63 % росіян. Початкову загальну – 14,08 % татар, 13,99 % греків, 13,87 білорусів, 13,64 % українців, 12,2 % росіян.

У Луганській області базову загальну освіту мали: 16,79 % українців, 15,70 % росіян, 17,58 % білорусів, 19,30 % татар.

Початкову загальну (ті, хто закінчив початкову школу або 3 класи в 1972 р. і пізніше; 4–6 класів; 7 класів у 1960 р. і пізніше; 8 класів у 1990 р. і пізніше; навчався в 5–9-му класах станом на 5 грудня 2001 р.) – 13,94 % українців, 12,67 % росіян, 11,58 % білорусів, 13,52 % татар.

Отже найвища частка осіб із повною вищою освітою, яка знижує ризики бідності, підвищує ймовірність отримання вищих доходів та впливає на спосіб життя, була серед росіян Донецької (13,1 %) і Луганської областей (11,52 %). Найменша – серед татар. У Донецькій області вона становила 9,2 %, у Луганській області – 8,26 % (див. Табл. 1.) [5, с. 312–313, 315–316].

	Все населення у віці 10 років і старші, осіб	з них мають освіту					
Донецька область							
	Все Населення	Повну вищу	Базову вищу	Неповну вищу	Повну загальну середню	Базову загальну середню	Початкову загальну
Українці							
все населення	2510352	11,5	0,54	20,55	34,54	17,1	13,64
міське населення	2193058	11,84	0,55	21,39	34,62	16,52	12,75
сільське населення	317294	5,66	0,41	14,75	33,95	20,84	19,78
Росіяни							
все населення	1716358	13,09	0,51	21,74	34,55	15,63	12,27
міське населення	1633328	13,41	0,52	21,99	34,49	15,40	12,06
сільське населення	83030	6,74	0,40	16,74	35,70	20,03	16,55
Греки							
все населення	71931	12,81	0,5	20,80	33,17	15,81	13,99
міське населення	48109	15,53	0,53	22,75	32,76	14,62	11,80
сільське населення	23822	7,33	0,43	16,86	34,0	18,21	18,41
Білоруси							
все населення	43556	10,63	0,33	20,85	33,22	17,91	13,87

міське населення	40523	10,94	0,34	21,34	33,10	17,65	13,58
сільське населення	3033	7,33	0,26	14,31	34,85	21,33	17,80
Татари							
все населення	18299	9,25	0,44	18,50	36,40	17,46	14,08
міське населення	17174	9,57	0,41	18,85	36,14	17,55	13,70
сільське населення	1125	4,17	0,88	13,15	40,44	16,08	19,91
Луганська область							
Українці							
все населення	1345771	10,06	0,25	17,65	38,13	16,79	13,94
міське населення	1112715	11,0	0,25	18,60	38,39	15,98	12,99
сільське населення	233056	5,56	0,20	13,13	36,86	20,66	18,45
Росіяни							
все населення	924083	12,39	0,22	18,94	37,32	15,70	12,67
міське населення	839051	12,99	0,22	19,45	37,36	15,22	12,21
сільське населення	85032	6,55	0,17	13,85	36,98	20,43	17,2
Білоруси							
все населення	20183	10,62	0,17	19,29	37,48	17,56	11,58
міське населення	18538	11,1	0,7	19,79	37,51	17,19	11,21
Сільське населення	1645	5,34	0,12	13,67	37,20	21,88	15,80

Татари							
всє населення	8201	8,26	0,17	17,08	37,74	19,30	13,52
міське населення	7866	8,44	0,16	17,12	37,63	19,19	13,47
Сільське населення	335	4,18	0,29	16,1	40,29	21,79	14,62

Таблиця 1

Розподіл населення найбільш численних національностей за рівнем освіти у Донецькій і Луганській областях (у %) (за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 р.).

Причини, що на це вплинули, різноманітні і складні. Вони полягають у відмінностях історичного шляху розвитку етносів, специфіці їхнього менталітету, у різних рівнях урбанізації та дії цілого ряду інших чинників. Росіяни є переважно урбанізованим етносом. Рівень їхньої урбанізації у Донецькій області у 2001 р. був вищий за середній (90 %) і становить 95 %. У трьох містах – Донецьку, Макіївці та Єнакієві росіяни залишалися найчисельнішою етнічною групою, складаючи 48,2 %, 50,8 % та 51,4 % населення, відповідно.

Лише трохи поступалися росіяни українцям у Маріуполі (44,4 % росіян і 48,7 % українців) та Горлівці (44,8 % росіяни, і 51,4 % українці).

Українці ж, навпаки, здебільшого проживають у селах, що значно ускладнює їхні шанси отримати вищу освіту: на відміну від міських жителів, у них, як правило, виникають проблеми з житлом, умовами навчання, витратами на переїзд. До того ж загальний рівень підготовки випускників міських шкіл був і залишається значно вищим, ніж сільських.

У цілому результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р. засвідчують відсутність будь-якої дискримінації за національною ознакою та достатньо високий рівень освіти найбільш чисельних етнічних спільнот Донбаського регіону.

Про, в основному, ефективну роботу державних органів влади в національно-освітній сфері свідчить мережа загальноосвітніх навчальних закладів, яка загалом відповідає етнічному складу населення регіону.

Так, відповідно до інформації управління освіти і науки Донецької облдержадміністрації, мови національних меншин як предмет вивчало 5868 учнів в 73 освітніх установах області, у тому числі:

- новогрецьку мову – в 30 навчальних закладах (2946 учнів);
- іврит – в 2 навчальних закладах (215 учнів);
- китайську мову – в 1 навчальному закладі (15 учнів);
- німецьку мову – в 38 навчальних закладах (2839 учнів);
- польську мову – в 3 навчальних закладах (212 учнів).

Факультативно мови національних меншин вивчало 2446 учнів в 59 навчальних закладах області, тому числі:

- новогрецьку мову в 50 навчальних закладах (2102 учнів);
- німецьку мову в 1 навчальному закладі (19 учнів);
- польську мову в 8 навчальних закладах (325 учнів).

Невід'ємною складовою навчально-виховного процесу є недільні школи. У них не лише вивчають рідну мову, але й відбувається важливий процес усвідомлення дітьми своєї належності до етнонаціональної спільноти. Учні знайомляться з особливостями традицій і культурним надбанням свого народу, беруть участь у роботі фольклорних гуртків, стають учасниками аматорських колективів. Відкриваються недільні школи при загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях, вищих навчальних закладах, професійно-технічних училищах за наявності двох і більше різновікових класів та не менше 8 осіб для міської місцевості; у сільській місцевості – незалежно від їхньої кількості, але не більше 15–20 осіб у класі. Рішення про відкриття недільних шкіл приймають виконавчі комітети місцевих рад народних депутатів. Їхнє фінансування здійснюється за рахунок коштів засновників (громадських організацій, громадських фондів, культурно-освітніх товариств), а також державного і місцевого бюджетів. Підпорядковуються такі школи органам державного управління освітою.

Станом на 2010/2011 навчальний рік у Донецькій області функціонувало 17 недільних шкіл (595 слухачів). З них:

- 1 вірменська (15 слухачів);
- 1 єврейська (60 слухачів);
- 2 німецькі (90 слухачів);
- 7 новогрецьких (268 слухачів);
- 4 польських (102 слухача);
- 2 татарських (60 слухачів).

У Маріупольському державному університеті відкрито єдиний в Україні факультет грецької філології (2002 р.), де готують фахівців з новогрецької мови і літератури.

При Донецькому національному університеті діє лабораторія з вивчення єврейської культури, філософії, історії та івриту. Деякі молоді викладачі готуються до захисту кандидатських дисертацій з названих дисциплін.

Поширеною в регіоні є підтримка зарубіжними країнами (етнічною батьківщиною) національних меншин, які мешкають на території Донбасу. Постійну підтримку своїм співвітчизникам на Донеччині надають Всесвітня Рада греків зарубіжжя (УАЕ), уряд Греції, громадські організації, приватні особи. Зокрема, в Маріуполі у 2000 р. побудований Культурний центр, у 2003 р. – Грецький діагностичний медичний центр.

Міністерство освіти Ізраїлю здійснює постійну допомогу єврейській школі м. Донецька у стажуванні викладачів та школярів. За сприяння організації «Колель Хабар» відбулася реконструкція синагоги й будівництво Благодійної їдальні. За підтримки організації «Відергебурт» у 7 містах Донецької області функціонує 12 груп з вивчення німецької мови.

Проблемним питанням для органів державної влади Донбаського регіону залишається стан україномовної освіти. За статистичними даними управління освіти і науки Донецької облдержадміністрації станом на 2010/11 навчальний рік в області функціонувало 1147 закладів дошкільного виховання. Статус україномовних мали 1044 заклади. У них виховувалося 92318 дітей, або 74,9 % від їхньої загальної кількості (123317).

У 2010/11 навчальному році в області функціонувало 1080 загальноосвітніх шкіл. У 750 школах навчання проводилось українською мовою. Кількість учнів становила 323404 осіб, або 46,7 % від їхньої загальної кількості.

У 103 професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) українською мовою навчалось 25871 учнів, або 67,8 % від їхньої загальної кількості.

Мережа вищих навчальних закладів області у 2010/11 навчальному році включала 18 установ освіти III–IV рівнів акредитації державної форми власності та 14 недержавної; 81 заклад I–II рівнів акредитації (в т. ч. 1 недержавної форми власності). У вищих навчальних закладах (ВНЗ) III–IV рівнів акредитації українською мовою навчалось

82034 студенти, або 57,7 % від їхньої загальної кількості; у ВНЗ І–ІІ рівнів акредитації – 17986 студентів, або 46 % від загальної кількості студентів цієї категорії [6].

У 2010 р. лише 5 988 осіб, або 22,48 % учасників Зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів – ЗНТ (його проходження є обов'язковою умовою вступу у вищі навчальні заклади України) з Донецької області виявили бажання скласти тест з історії України українською мовою, натомість російською – 20 649 осіб, або 77,52 %. Усього для проходження ЗНТ у Донецькій області зареєструвалося 36 220 осіб. З них тест з історії України складало 26637 осіб, або 73,54 % від усієї кількості зареєстрованих учасників зовнішнього незалежного оцінювання. Тест з математики складало 24 834 осіб (68,56 %). З них українською мовою – 5 220 осіб, або 21,02 %, російською – 19 614 осіб, або 78,98 %.

Схожою була ситуація і на Луганщині. Тест з історії України у 2010 р. у Луганській області виявило бажання скласти 15 229 осіб, або 73,43 % від усієї кількості зареєстрованих учасників зовнішнього незалежного оцінювання (20 738 осіб). З них українську мову для виконання своїх тестових завдань обрали – 3288 осіб, або 21,59 %, російську – 11 941 особа, або 78,4 % [7]. Тест з математики складало 13008 осіб (62,73 %). З них українською мовою – 2490 осіб, або 19,14 %, російською – 10518, або 80,86 % [8]. Якщо порівняти ці показники з аналогічними у 2008 р., то ситуація майже не змінилася. Тоді скласти тести українською мовою виявили бажання 18 % учасників зовнішнього незалежного оцінювання, у той час як російською – 81,0 % [9]. Однією з причин існуючої ситуації є те, що навіть учні україномовних шкіл Донецької і Луганської областей насправді навчаються російською мовою, а українською значаться лише на папері. Загальновідомим є і той факт, що у багатьох «українізованих» школах як учні, так і вчителі на перервах, в учительській, під час різних позаурочних заходів як правило спілкуються російською мовою.

Ситуація, яка склалася на Донбасі з впровадженням української мови в закладах освіти, значно шкодить формуванню дійсно української національної еліти, адже мова є головним чинником, який істотно впливає на відчуття приналежності особи до того чи іншого народу, її втрата веде до втрати національного коріння, а відтак – до зникнення етносу.

Отже, проведене дослідження засвідчило існування, хоча і незначних, але певних відмінностей в освітньому рівні найбільш чисельних етносів Донбаського регіону. Це вимагає розроблення і реалізації відповідної державної політики. Ігнорування ж існуючих диспропорцій не тільки негативно відіб'ється на соціальних позиціях певної особи чи етнічної групи, але й може спровокувати міжетнічне невдоволення та напругу. В підсумку це негативно позначиться на загальній конкурентоспроможності всієї країни. Адже інтелектуальний потенціал кожної з етнічних груп є багатим і неповторним. Забезпечення ж рівних можливостей в доступі до якісної освіти та гарантування реалізації прав і свобод кожної людини створює більше шансів для переходу суспільства із стадії перехідних процесів у фазу стійкого розвитку.

Публікація найближчим часом статистичних матеріалів перепису населення 2012 р. дасть змогу продовжити дослідження етнічних процесів шляхом проведення аналізу етнічних відмінностей освітнього рівня як в Україні та її регіонах, так і окремо серед міського та сільського населення. Це дасть змогу більш адекватно оцінити ситуацію та спрогнозувати її розвиток у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

1. Федотов А. В. Проблемы моделирования и оценки экономической эффективности затрат на высшее образование// Современные проблемы и методы совершенствования управления. – СПб.: СПбГТУ, 1997. – 16 с.; Воронина Т. П. Информационное общество: сущность, черты, проблемы. – М., 1995. – 111 с.; Литвинова Н. Г. Образование в условиях интенсификации экономики. – М., 1989. – 192 с.
2. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / Авт. кол.: Власенко Н. С., Лбіанова Е. М., Осауленка О. Г. та ін.; Наук. Ред.: акад. Кураса І. Ф., акад. Пирожкова С. І.; Державний комітет статистики України; Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – С. 418-420.
3. Там само. – С. 420.
4. Там само. – С. 422.
5. Розраховано за джерелом: Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним

станом, мовними ознаками та рівнем освіти за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р./ За редакцією О. Г. Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – С. 312–313; С. 315–316.

6. Інформаційно-аналітична довідка про стан мовної ситуації та забезпечення прав національних меншин у Донецькій області. Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/main/ua/publication/content/10984.htm>
7. Український Центр Оцінювання якості освіти. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2010 р. – К., 2010. – 352 с.
8. Розраховано за джерелом: Український центр оцінювання якості освіти. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2010 році. – К., 2010, – 352 с.
9. Освіта та наука в Україні // Режим доступу: <http://www.news/43992.html>

Ковач Л. Л. Уровень просвещения этнических групп донбасского региона в контексте общественно-политических преобразований современной Украины.

Анализируется уровень образования наиболее численных этнических групп Донбасского региона. Делается вывод о его достаточно высоком уровне и отсутствии дискриминации по национальному признаку.

Ключевые слова: Донбасс, образование, этнические группы, украинский язык, информационное общество.

Kovach L. L. Educational level of ethnic groups of Donbas region in the context of social and political transformations of modern Ukraine.

The level of education of the most numeral ethnic groups of the Donbas region is analysed. Drawn conclusion about his high enough level and absence of discrimination on a national sign.

Keywords: Donbas, education, ethnic groups, Ukrainian language, informative society.